

Голобородько В. М.,

доцент, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,

Гладка Т. В.,

ст. викладач, Уманська філія Київського
Інституту Бізнесу та Технологій

ОПОЗИЦІЙНІСТЬ КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНІ ЦІННОСТІ

Проблема духовного розвитку українського суспільства набуває сьогодні особливої актуальності та гостроти. Соціальні перетворення, які в ньому відбуваються, зумовили цілий ряд негативних тенденцій у духовній сфері і постали перед необхідністю вибору тих духовних домінант, які б стали дієвим чинником суспільного розвитку.

Актуальними для українського суспільства є проблеми духовного розвитку людської особистості, зокрема – її дегуманізація, втрата позитивної ціннісної орієнтації. Могутньою рушійною силою вирішення цих проблем є культура. Тому не втрачає актуальності дослідження аксіологічного потенціалу культури, способів і форм його виявлення та дієвості.

Постановка проблеми. Культура є цілісною і одночасно багатогранною реальністю з власними іманентними механізмами функціонування та розвитку. До таких належать опозиції – парні зіставлення за принципом антитези певних явищ культури, що надають їй змісту альтернативного характеру. У фундаментальних дослідженнях французького філософа К. Леві-Строса було виявлено, що опозиції бувають більш загальними і такими, що мають менший змістовий простір і входять до складу ширших опозицій.

Різним культурам притаманні різні опозиції: саме відмінність в опозиціях надає культурам змістової відмінності. Разом з тим існують найзагальніші опозиції, які найбільш узагальнено відображають зміст

культури і набули статусу універсалій. Такими є опозиції „духовне – бездуховне” та „гуманне – антигуманне”. Вони активно впливають на процеси, пов’язані з виконанням культурою її функцій як ретранслятора духовних цінностей, надаючи їм суперечливого характеру. Закономірно постає питання про те, які можливості і межі культури в одухотворенні буттєвого світу людини та її самої?

Останнім часом визначена проблематика привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Цікаві розробки спостерігаються у дослідженнях В. Лісового, Казновецької О. В., Борисової Т. В. Юджіна П.М. та ін.

Формування цілей статті. У дослідженні ставиться за мету виявити витоки опозиційності культури, окреслити їх можливості як дієвого чинника духовного зростання особистості та суспільства.

Ключові слова: культура, опозиція, бездуховність, гуманізм, антигуманізм.

У даному контексті поняття „духовність” розуміється як такий духовний стан людини, який ґрунтується на її здатності інтеріоризувати, продукувати та стверджувати вищі духовні цінності, прилученість її до вищих ціннісних інстанцій[1, 23]. Відповідно духовність в культурі – все те, що сприяє формуванню і розвитку такої здатності людини. Дане уточнення є необхідним, оскільки це поняття вживається в різних значеннях.

Існує потреба у певному коригуванні уявлень про культуру як носія духовності. При розгляді культури в такому ракурсі, як правило, акцент робиться на тих її надбаннях, які фіксують і репрезентують духовність у різних виявах. З такого погляду культура постає переважно як реальність, сповнена позитивного змісту.

Звичайно, акумуляція і ретрансляція духовності – сутнісне призначення культури, магістральне спрямування її розвитку. Разом з тим, культура – це не тільки втілення духовності. В ній знаходить місце бездуховність. Ці опозиції зафіксовані в різних формах культури, певних образах і символах. Їх витоки слід шукати в самій людині та її стосунках з оточуючим світом.

Людина здатна продукувати як духовність, так і бездуховність. Вона є не лише „осереддя певних чеснот”, а й носієм „тих виявів, людського, які виходять за межі чеснотної парадигми”[2,7-8]. Суперечність людської сутності стає суперечністю культури.

У зародковій формі опозиція „духовне – бездуховне” мала місце вже в архаїчній культурі, зокрема у міфотворенні. Як стверджують психоаналітики, міф є вираженням переживання архаїчною людиною ситуацій ризику, небезпеки і загрози, в які вона потрапляла. В ньому відображались також фобії, притаманні архаїчній людині. Витворений у міфології уявний світ, забезпечував виконання міфом функції психологічного захисту, своєрідного терапевтичного засобу щодо психічних травм, одержуваних в ситуаціях ризику. Але у процесі істеричного та фанатичного переродження захисних механізмів психіки, міф втрачає свою захисну функцію, вона перетворюється на протилежну. Відбувається своєрідне розшарування духовного в людині на позитивно та негативно спрямоване. Ці протилежності трансформуються у відповідні системи образів та об’єктивуються через ритуальні дії. Достатньо згадати злих духів, що живуть у народній свідомості, поділ на добрі і злі божественні сили, чорну магію і закляття, людські жертви язичницьким богам, „діторизання” про яке згадує у своїх творах Кирило Туровський.

У міфі виражені агресивні тенденції, притаманні архаїчній культурі. „Агресія є архаїчною формою страху на ранніх етапах розвитку і водночас формою захисту від страху чи формою самовираження”[3, 176]. Образ демона, що часто зустрічається у міфології, являє собою злу силу і спрямовує поведінку людини.

Елементи агресії характерні також для казок. В них зустрічаються герої, які здійснюють деструктивні дії: чорти, чудовиська, відьми, мачухи, тварини, наділені негативними якостями. Всі вони заподіюють шкоду іншим.

З архаїчною людиною пов’язане формування передумов виникнення опозиції „гуманізм – антигуманізм”

Зародження і становлення гуманізму як цінності культури відбувалось у процесі напруженої боротьби людини за своє індивідуальне існування.

У стародавні часи цінність окремого конкретного індивіда була мінімальною. Архаїчні порядки не тільки допускали канібалізм, вбивство дітей і престарілих членів спільноти, але й жорстокі процедури ініціацій, покарання за порушення установленого порядку.

Дослідниками встановлені поширені всюди звичаї, що вимагали людоїдства, вбивств – від немовлят до священних вождів. Жертви антигуманізму були одночасно і його носіями: вони вважали смерть божим благословенням і раділи їй. Погоджуючись із усталеними порядками, вони підтримували і закріплювали їх. Людина не розпоряджалась собою: рішення щодо окремої людини приймалися колективно.

Первинною формою дистанціювання людини від спільноти, відстоювання власного „я” була партиципація – прилучення людини до зовнішньої сили, поєднання з нею, без чого людина не відчувала власного існування. Разом з тим людина постійно переживала страх можливогівідпаданя від общини, без якої вона була приреченою. З іншого боку, община максимально обмежувала прояв індивідуального, поскільки це загрожувало їй руйнуванням. Механізми такого підпорядкування продукувались у культурі. Людина підпорядковувалась владі, традиції, ритуалу, спільноті. Одночасно породжувались умови для розвитку здатності і прагнення людини до антигуманних соціальних форм життя. Останні досить тривалий час проявляли себе на рівні звичаєвості. Доречно згадати варварський звичай українців розправи над дівчатами, які втратили невинність до шлюбу. На Бойківщині дівчат-покриток жорстоко карали побиттям шнурами від церковних дзвонів попередньо змочивши їх у солоній ропі. В інших місцевостях практикувалось насильницьке відрізання коси, обмазування хати покритки дьогтем чи гноєм.

У середньовічній Європі піддавались жорстоким розправам жінки, яких звинувачували у відьомстві.

У процесі культурного розвитку людини і суспільства відбулось формування цінностей, завдяки яким опозиції „духовне – бездуховне”, „гуманне – антигуманне” набули змістової визначеності та конкретизації. Найголовніші – добро і зло. Вони є результатом освоєння людиною протилежних напрямів розвитку буття. Добро пов’язане з позитивним розвитком буття як такого, реалізацією його цілісного призначення, а отже, й цілісного призначення людини як частки буття. Зло, навпаки, все те, що підриває продуктивні потенції буття, заважає реалізації його призначення, руйнує, зокрема, умови й засоби виживання, фізичного та духовного розвитку людини. Усвідомлені людиною, ставши частиною її духовного світу, добро і зло перетворились на певні одиниці духовного виміру буттєвості. У ролі таких одиниць вони ввійшли в контекст розглядуваних опозицій як їх смислове ядро: добро складає смисл духовності, гуманності, зло – бездуховності, воно антигуманне.

Як зазначалось вище, культура – реальність альтернативна. Вона постійно ставить людину в ситуацію вибору. Цей вибір перш за все – вибір між добром і злом. Він не може здійснюватись під впливом зовні усталених чинників, а передбачає особисту визначеність, особисте оцінювання доброго і злого в дійсності. Особисте буття в культурному просторі, соціальні умови вимагають постійної оцінки дійсності міркою добра і зла від кожного особисто. Тільки це сприяє усвідомленню межі, за якою добро переходить в зло, зважити доцільність свого вибору, зробити прагнення до визнання добра смислом особистого життя. У цьому переваги особистості порівняно з суспільством, поскільки ”ніколи ще добро не було здійснене ніяким декретом, ніколи не було створене найенергійнішою і найрозумнішою суспільною діяльністю” Добро є підвалиною особистісного буття у світі. Ствердження його індивідом при всій персональній унікальності, спирається на єдину основу – нарощування духовного потенціалу людства, його збереження і вдосконалення.

Людина здатна як до духовності, так і до бездуховності. В кожній людині може переважати те чи інше. Якщо в одній людині переважає дух добра і вона здатна подолати в собі протилежну силу, то в іншій – переважає саме остання, яка робить її нездатною до ствердження добра. Обидва ці начала піддаються активізації різними чинниками. Але який виявиться найбільш дієвим, що засвоїть і зробить своїм індивід, залежить від того на що налаштована його душа. саме людська душа є, насамперед, осередком і носієм як духовного так і бездуховного. Стан душі це показник того, що переважає. Здатність душі до високих почуттів та переживань, спрямованість до ідеалу – прояв духовності, нездатність до цього – її антиподу. Це дає можливість зрозуміти, чому в опозиційному полі культури духовний вибір особистості не завжди здійснюється на користь добра, духовності, гуманності. В кінці кінців, людина сама вирішує, що означає бути порядною і моральною, знаходячись у ситуації вибору. „Моральність народжується в момент вибору під особисту відповідальність, а не як результат накладання готових парадигм[5,118].

Життя душі не обмежується ідеальними станами. Вона має об'єктивну спрямованість, сполучається з діями, вчинками, поведінкою. Саме через них дають про себе знати духовне та бездуховне, спонукаючи людину до високогуманних вчинків або ж штовхаючи її у прірву людиноненависництва.

Моральна діяльність є остаточним критерієм духовності. Отже, опозиція „духовність – бездуховність” є елементом життєдіяльності особистості, реалізується в її поведінці, діяльності, спілкуванні. Міра її втілення в діяльних актах розкриває гуманістичні потенції людини.

Чинником, який здатний активізувати як духовне так і бездуховне начало людини, є суспільство. Воно може створювати умови для культивування духовності або навпаки. Це залежить від міри співвідношення духовності та бездуховності в самому суспільстві, від того, які тенденції в ньому переважають – гуманні чи антигуманні, наскільки забезпечується попит на духовність. Кризовий стан українського суспільства, поширення в ньому

антигуманних явищ, негативних моральних орієнтирів, агресій, свідчать про те, що в опозиційній культурній реальності акценти зміщуються у бік негативних цінностей.

Література

1. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21 - 28.
2. Колізії антропологічного розмислу // В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко, А.М. Дондюк, Н.В. Хамітов, Г.П. Ковадло, Є.І. Андрос. – К., 2002.
3. Євтушенко І. Символічне вираження агресивних тенденцій у казках і міфах // Психологія і суспільство, 2008. – С.176 - 179.
4. Франк С. Смысл жизни // Вопросы философии. – 1990. – №6. – С. 124 -132.
5. Баткин Л.М. Макиавелли: опыт и умозрение // Вопросы философии. – 1977. – №12 . – С.116 - 122.